भाषिक सीप विकासका दृष्टिले कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

अनिल शाह

परीक्षा क्रमाङ्क : ७२२८०१७/०७५

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-२९-३५३-२०१२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा, स्नातकोत्तर चौथो सेमेस्टरको नेपा.शि. (५४४) पाठांशको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

नेपली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

२०७६/२०१९

भाषिक सीप विकासका दृष्टिले कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

७४/०७६

अनिल शाह

प्रतिबद्धतापत्र

प्रस्तुत शोधपत्र अन्य कुनै पनि उपाधि वा प्रयोजनका लागि गरिएको छैन । प्रस्तुत अध्ययन मौलिक भएको र यस शीर्षकमा हालसम्म कुनै पनि शोधकार्य सम्पन्न नभएको व्यहोरा व्यक्त गर्दछु ।

मिति : २०७६/१/१०

अनिल शाह

शोधार्थी

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरका छात्र अनिल शाहले नेपाली भाषा शिक्षा विषयको (नेपा.शि. ५४४) पाठ्यांशका प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'भाषिक सीप विकासका दृष्टिले कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण' शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यो अध्ययन सम्बन्धित तहका लागि उपयुक्त देखिएकाले प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

सहप्रा. केशवराज पोखरेल

(शोधनिर्देशक)

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

मिति : २०७६/१/२६

May 9, 2019

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरका छात्र अनिल शाहले नेपाली भाषा शिक्षा विषयको (नेपा.शि.५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'भाषिक सीप विकासका दृष्टिले कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण' शीर्षकमा तयार पार्नुभएको प्रस्तुत शोधपत्र नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)	....
२.	प्रा.डा. शर्वराज आचार्य (शोधविशेषज्ञ)	....
३.	सहप्रा. केशवराज पोखरेल (शोधनिर्देशक)	....

मिति : २०७६/२/१२
May 26, 2019

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधकार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको (नेपा.शि.५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'भाषिक सीप विकासका दृष्टिले कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण' शीर्षकमा तयार पारेको छु । यस शोधकार्यलाई मैले श्रद्धेय गुरु सहप्रा. केशवराज पोखरेलको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । प्रस्तुत शोधकार्यमा सल्लाह र सुझावका साथै निर्देशन दिनुहुने आदरणीय गुरूप्रति उच्च आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शीर्षकमा शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्ने नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर र समयमै प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि स्वीकृति प्रदान गरिदिनुहुने नेपाली भाषा शिक्षा विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराईप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आएका समस्या समाधानार्थ आवश्यक सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नुहुने नेपाली शिक्षा विभागका प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी, प्रा.डा. राजेन्द्रप्रसाद पौडेललगायत गुरुहरूप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । अझ सामग्री सङ्कलनको क्रममा आदरणीय गुरुहरु उपप्रा. उमेश काफ्ले, उपप्रा.डा. केशव भुसाल, उपप्रा. मुरलीधर घिमिरे, उपप्रा.डा. राजेन्द्र खनाल, उपप्रा. शिवप्रसाद तिमल्सेनाले गर्नुभएको प्राज्ञिक सहयोगप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै नेपाली विषयका पाठ्यक्रमविद्हरु इन्द्र खनाल, चिनाकुमारी निरौला, पुरुषोत्तम घिमिरे, विष्णु प्रसाद अधिकारी, रामप्रसाद ज्ञवाली, पाठ्यक्रमविद्हरुले पनि सामग्री सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउनुभएको छ । तसर्थ म उहाँहरुप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । शोधपत्र लेखनका सन्दर्भमा आवश्यक पुस्तक तथा शोधपत्रहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने नेपाली भाषा शिक्षा विभाग र केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

मेरो जीवनको हरेक क्षेत्रमा सफलताको आशीर्वाद दिँदै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यहाँसम्म पुऱ्याउनुहुने मेरा पूजनीय पिता ताराबहादुर शाह र माता कृष्णकुमारी शाह लगायत सम्पूर्ण घरपरिवार, आफन्त तथा शुभचिन्तकप्रति म सधैँ ऋणी छु । प्रस्तुत शोधपत्र लेखनमा सहयोग गर्नुहुने मेरा आत्मीय मित्रहरूप्रति आभारी छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको शुद्ध टङ्कनमा सहयोग पुऱ्याउने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका दाइ जीतेन महर्जनलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अनिल शाह

(शोधार्थी)

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन भाषिक सीप विकासको दृष्टिले कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकको विश्लेषणमा आधारित भएकाले शैक्षिक सत्र २०७५ सालका जिल्लाका कक्षा दसमा अध्यापन, नेपाली भाषाका शिक्षाविद्, पाठ्यक्रमविद् र शिक्षकहरूलाई जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ । प्रस्तुत शोधकार्य अध्ययनका लागि शैक्षिक सत्र २०७५ मा काठमाडौँ जिल्लाका कक्षा १० मा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूलाई जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ । काठमाडौँ जिल्लामा रहेका कक्षा १० का सम्पूर्ण शिक्षकहरूलाई लिएर शोधकार्य गर्न सम्भव हुदैन त्यसैले २०७५ सालमा अध्यापन गर्ने काठमाडौँ जिल्लाका सामुदायिक विद्यालयका ५ वटा र संस्थागत विद्यालयका ५ वटा गरी १० जना शिक्षकहरूलाई जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ । त्यसै गरी नेपाली भाषा शिक्षा विभागका ५ जना शिक्षाविद् र नेपाली पाठ्यक्रम निर्माण पाठ्यक्रमविद् ५ सबैगरी २० जना प्रतिनिधि नमुनाको छनोट गरिएको छ । प्रस्तुत शोध कार्यमा नेपाली भाषाका पाठ्यक्रमविद्, शिक्षाविद् र कक्षा दशमा अध्यापन गर्ने निजी तथा सरकारी विद्यालयका शिक्षक शिक्षिकालाई निर्धारित फारम भराई त्यसबाट प्राप्त हुन आएका सूचनालाई प्राथमिक स्रोतको सामग्रीका रुपमा लिइएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा शोधपत्रहरु, पुस्तकहरु, पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेखकलाई द्वितीय स्रोतका सामग्री मानिएको छ । यिनको उपयोग प्राथमिक स्रोतको सामग्रीको विश्लेषण सन्दर्भमा गरिएको छ । यस शोधकायको निष्कर्षमा माध्यमिक तहमा भाषिक सीपहरु उत्कृष्ट छन् जसलाई पाठगत आधारमा क्रमबद्ध रुपमा राखिएको छ । भाषिक सीपहरु सुनाइ र बोलाइलाई कम महत्व दिइएको छ भने पढाइ र लेखाइलाई बढी प्राथमिकता दिएको छ । बोलाइ सीपको विकास गर्नको लागि वान गर्दा स्पष्टता भाषिक शुद्धता, प्रभावकारिता, गति, यति, लय र हाउभाउ विशेष ख्याल गरिएको छ । सुनाइ सीप विकाससम्बन्धी अभ्यासहरु भाषा पाठ्यपुस्तकमा कम छन् भने पढाइ र बोलाइ सीपसम्बन्धी भाषा पाठ्यपुस्तकमा उत्तिकै अभ्यास छन् भने लेखाइ सीपलाई भाषा पाठ्यपुस्तकले बढी जोड दिइएको छ । लेखाइ सीपमा बढी जोड दिँदै पढेका विषयका मुख्य-मुख्य बुँदा टिपोट गर्ने र सारांश लेख्न लगाइएको छ । माध्यमिक तहमा उपयुक्त शैलीमा र ढाँचामा संवाद र वादविवाद लेखनमा जोड दिइएको छ । लिखित अभिव्यक्तिको क्रममा व्याकरणका आधारभूत नियमहरुको पालना गर्नुको साथै भाषिक पाठमा आधारित भई लिखित रुपमा स्वतन्त्र मौलिक र सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति प्रकट गरिएको छ । माध्यमिक तहको कक्षा दसको नेपाली विषयका शिक्षकलाई प्रश्नावली फाराम भर्न लगाउँदा प्राप्त भएको जानकारी अनुसार सरकारी र निजी दुबै विद्यालयका अधिकांश शिक्षकहरुलाई भाषिक सीपमा निजी विद्यालयका शिक्षकले राम्रो जानकारी दिइएको पाइयो । नेपाली पाठ्यपुस्तकमा भाषिक सीप उपयुक्त देखिन्छ र ती सीपहरु अभ्यासलाई आधार मानी शिक्षण गरेमा प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

विषयसूची

पृष्ठ

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्या कथन	२
१.३	शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४	शोधको सान्दर्भिकता र उपादेयता	२
१.५	अध्ययन सीमाङ्कन	३
१.६	शोधपत्रको रूपरेखा	३

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१	पूर्वकार्यको समीक्षा	४
	२.१.१ सम्बद्ध पुस्तक समीक्षा	४
	२.१.२ शोधकार्यको समीक्षा	६
२.२	सैद्धान्तिक अवधारणा	१०
	२.२.१ सुनाइ	११
	२.२.२ बोलाइ	१२
	२.२.३ पढाइ	१३
	२.२.४ लेखाइ	१४
२.३	भाषिक सीपका आधारमा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यक्रम	१६
	२.३.१ सुनाइ र बोलाइ सीप	१६
	२.३.२ पढाइ	१५
	२.३.३ लेखाइ	१९

अध्याय तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१	अध्ययन विधि	२१
३.२	जनसङ्ख्याको पहिचान	२१
३.३	प्रतिनिधि नमुना छनोट	२१
३.४	सामग्री सङ्कलनका साधनहरू	२१

	३.४.१ प्राथमिक स्रोतका सामग्रीहरू	२२
	३.४.२ द्वितीयक स्रोतका सामग्री	२२
३.५	परीक्षणका साधन	२२
३.६	परीक्षणको कार्यान्वयन	२२
३.७	तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण	२३

अध्याय चार

भाषिक सीप विकासका दृष्टिले कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

४.१	भाषिक सीप विकासका दृष्टिले कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण	२४
	१. 'जन्मभूमि' : कथा	२४
	२. सन्तुष्टि कविता	२५
	३. सन्दुक रुइत : जीवनी	२६
	४. थाङका : निबन्ध	२८
	५. म पनि सक्छु : मनोवाद	३०
	६. व्यापारिक चिठी : चिठी	३१
	७. प्रत्यागमन : कथा	३३
	८. वर्षा : कविता	३४
	९. हाम्रो संस्कृति : निबन्ध	३६
	१०. स्थानीयकरणभन्दा विश्वव्यापीकरण बेस	३८
	११. लक्ष्मीपूजा : कथा	४१
	१२. क्लारा जेटकिन : जीवनी	४३
	१३. जयभुँडी - निबन्ध	४४
	१४. म सडक बोल्दै छु	४७
	१५. टीका : एकाङ्की	४९
	१६. माउजङ बाबुसाहेबको कोट : कथा	५१
४.२	कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकका अभ्यासमा प्रयुक्त भाषिक सीपको तुलनात्मक स्थिति	५३
४.३	पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा भाषिक सीप	५५
	४.३.१ सुनाइ	५५
	४.३.२ बोलाइ	५५
	४.३.३ पढाइ	५६
	४.३.४ लेखाइ	५६
	४.३.४ निष्कर्ष	५७

अध्याय- पाँच

भाषिक सीप विकासका दृष्टिले कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको उपयुक्तता

५.१ पाठ्यक्रमविद्हरूबाट दिइएको तथ्याङ्कको विश्लेषण ५८

५.२ शिक्षाविद्हरुबाट लिइएको तथ्याङ्कको विश्लेषण ७२

५.३ नेपाली विषय शिक्षकहरूबाट दिइएको तथ्याङ्कको विश्लेषण ७२

५.४ निष्कर्ष १००

अध्याय छ

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

६.१ सारांश १०१

६.२ निष्कर्ष १०२

६.३ उपयोगिता १०४

६.३.१ नीतिगत तह १०४

६.३.२ प्रयोगगत तह १०४

६.४ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भाव्य शीर्षकहरू १०५

सन्दर्भसामग्री सूची १०६

परिशिष्ट

व्यक्तिवृत्त

तालिकासूची

पृष्ठ

तालिका नं. ४.१ जन्मभूमि कथा २४
तालिका नं. ४.२ सन्तुष्टि कवितामा सीपहरू २५
तालिका नं. ४.३ सन्दुश रुइतको जीवनीसम्बन्धी सीपहरू २७
तालिका नं. ४.४ थाङ्का निबन्धमा भाषिक सीपहरूको प्रयोग २८
तालिका नं. ४.५ म पनि सक्छु, मनोवाद ३०
तालिका नं. ४.६ व्यापारिक चिठी ३१
तालिका नं. ४.७ प्रत्यागमन कथा ३३
तालिका नं. ४.८ वर्षा कविता ३५
तालिका नं. ४.९ हाम्रो संस्कृति निबन्ध ३६
तालिका नं. ४.१० स्थानीयकरणभन्दा विश्वव्यापीकरण बेस : वादविवाद ३८
तालिका नं. ४.११ लक्ष्मीपूजा कथा ४१
तालिका नं. ४.१२ क्लारा जेटकिन जीवनी ४३
तालिका नं. ४.१३ जयभुँडी निबन्ध ४५
तालिका नं. ४.१४ म सडक बोल्दै छु - कविता ४७
तालिका नं. ४.१५ टीका एकाङ्की ४९
तालिका नं. ४.१६ माउजङ बाबुसाहेबको कोट : कथा ५१
तालिका नं. ४.१७ कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकका अभ्यासमा प्रयुक्त भाषिक सीपको तुलनात्मक स्थिति ५३
तालिका नं. ५.१ श्रुतिलेखन अभ्यास ५८
तालिका नं. ५.२ श्रुतिवर्णन क्रियाकलाप ५९
तालिका नं. ५.३ वाक्यविभेदीकरण ६०
तालिका नं. ५.४ सुनाइसम्बन्धी उच्चारण ६०
तालिका नं. ५.५ उच्चारणका अभ्याससम्बन्धी ६१
तालिका नं. ५.६ बोलाइसँग सम्बन्धित प्रस्तुतीकरण विधि ६१
तालिका नं ५.७ व्याख्यान तथा प्रवचन विधिको महत्त्व ६२
तालिका नं. ५.८ द्रुतपठन अभ्यास ६३
तालिका नं. ५.९ बोध प्रश्नोत्तर अभ्यास ६३
तालिका नं. ५.१० बुँदाटिपोट, सारांश लेखन ६४
तालिका नं. ५.११ श्रुतिलेखन अभ्यास ६५

तालिका नं. ५.१२ श्रुति वर्णन क्रियाकलाप ६६
तालिका नं. ५.१३ वाक्यविभेदीकरण ६६
तालिका नं. ५.१४ सुनाइसम्बन्धी उच्चारण ६७
तालिका नं. ५.१५ उच्चारण अभ्याससम्बन्धी ६७
तालिका नं. ५.१६ बोलाइसँग सम्बन्धित प्रस्तुतीकरण विधि ६८
तालिका नं. ५.१७ व्याख्यान तथा प्रवचन विधिको महत्त्वपूर्ण ६९
तालिका नं. ५.१८ द्रुतपठन अभ्यास ६९
तालिका नं. ५.१९ बोध प्रश्नोत्तर अभ्यास ७०
तालिका नं. ५.२० बुँदाटिपोट, सारांश लेखन ७१
तालिका नं. ५.२१ सुनाइ सीपको विकास हुने गरी श्रुतिलेखन ७२
तालिका नं. ५.२२ सुनाइ सीपलाई मजबुत गराउन श्रुतिवर्णन ७३
तालिका नं. ५.२३ प्रश्नोत्तर विधि आवश्यक ७४
तालिका नं. ५.२४ वाक्यविभेदीकरण ७४
तालिका नं. ५.२५ सुनेका कथाको उच्चारण ७५
तालिका नं. ५.२६ उच्चारणसम्बन्धी अभ्यास ७६
तालिका नं. ५.२७ मौनवाचन शिक्षण ७७
तालिका नं. ५.२८ मौनवाचन गराउँदा समय तोक्ने वा नतोक्ने ७७
तालिका नं. ५.२९ बोलाइसम्बन्धी कक्षा प्रस्तुतीकरण ७८
तालिका नं. ५.३० व्याख्यान विधि सिकाइ सञ्चालन ७९
तालिका नं. ५.३१ द्रुतपठन अभ्यास ७९
तालिका नं. ५.३२ कवितामा गति, यति नमिलाएर पढेमा ८०
तालिका नं. ५.३३ सस्वरपठन उच्चारण ८१
तालिका नं. ५.३४ बोध प्रश्नोत्तर अभ्यास ८१
तालिका नं. ५.३५ शुद्ध उच्चारणसम्बन्धी ८२
तालिका नं. ५.३६ बुँदाटिपोट गर्न सारांश लेख्न ८२
तालिका नं. ५.३७ निवेदन, निमन्त्रणा र शुभकामना पत्रहरूको रचना ८३
तालिका नं. ५.३८ संवाद र वादविवाद लेख्न ढाँचा ८४
तालिका नं. ५.३९ स्वतन्त्र मौलिक लेखन अभिव्यक्ति ८४
तालिका नं. ५.४० वर्णविन्यास र हिज्जे लेखन ८५
तालिका नं. ५.४१ सुनाइ सीपको विकास हुने गरी श्रुतिलेखन ८६
तालिका नं. ५.४२ सुनाइ सीपलाई मजुबत गराउन श्रुतिवर्णन ८७

तालिका नं. ५.४३ प्रश्नोत्तर विधि आवश्यक ८७
तालिका नं. ५.४४ वाक्यविभेदीकरण ८८
तालिका नं. ५.४५ उच्चारणसम्बन्धी अभ्यास ८८
तालिका नं. ५.४६ उच्चारण सम्बन्धित अभ्यास ८९
तालिका नं. ५.४७ मौनवाचन शिक्षण ९०
तालिका नं. ५.४८ मौनवाचन गराउँदा समय तोक्ने र नतोक्ने ९१
तालिका नं. ५.४९ बोलाइसम्बन्धी कक्षा प्रस्तुतीकरण ९१
तालिका नं. ५.५० व्याख्यान विधि सिकाइ सञ्चालन ९२
तालिका नं. ५.५१ द्रुतपठन अभ्यास ९३
तालिका नं. ५.५२ कवितामा गति, यति नमिलाएर पढेमा ९३
तालिका नं. ५.५३ सस्वरपठन उच्चारण ९४
तालिका नं. ५.५४ बोध प्रश्नोत्तर अभ्यास ९५
तालिका नं. ५.५५ शुद्ध उच्चारणसम्बन्धी अभ्यास ९५
तालिका नं. ५.५६ बुँदाटिपोट गर्न सारांश लेख्न ९६
तालिका नं. ५.५७ निवेदन, निमन्त्रणा र शुभकामना पत्रहरूको रचना ९७
तालिका नं. ५.५८ संवाद र वादविवाद लेखन ढाँचा ९७
तालिका नं. ५.५९ स्वतन्त्र मौलिक लेखन अभिव्यक्ति ९८
तालिका नं. ५.६० वर्णविन्यास र हिज्जे लेखन ९८